

Willemsen, M.-A. Th., *Een pionier op Flores. Jilis Verheijen 1908-1997. Missionaris en onderzoeker* (Dissertatie Nijmegen 2006, Zutphen: Walburg Pers, 2006, 448 blz., €39,95, ISBN 90 5730 403 1).

In dit lijvige Nijmeegse proefschrift van antropologe Marie-Antoinette Willemsen wordt het leven beschreven van pater Jilis Verheijen, lid van de Sociëteit van het Goddelijke Woord (*Societas Verbi Divini*, SVD), missionaris en onderzoeker. Verheijen werd in 1935 door zijn gemeenschap, een belangrijke internationale missiecongregatie, uitgezonden naar het eiland Flores in het oostelijk deel van het toenmalige Nederlands-Indië. Daar werd hij een van de ‘toerende’ missionarissen die de katholieke missie in de buitengebieden destijds droegen. In de loop der jaren verschoof het zwaartepunt van zijn werk echter meer en meer van de zielzorg naar de taal, de religie en de tradities van de Manggarai op West-Flores. Ook de flora en fauna van het gebied hadden zijn belangstelling: zijn collecties vonden hun weg naar diverse Nederlandse en internationale musea. De auteur beschrijft Verheijens leven, de spanning die hij ervoer tussen missie en wetenschap, de betekenis van taalkundig en etnografisch onderzoek door missionarissen voor het academische veld van de antropologie, het spanningsveld tussen een religieus leven willen leiden en wetenschap willen bedrijven.

Laat vooropgesteld zijn dat deze biografie degelijk, gedetailleerd en goed geschreven is. Er worden veel interessante vragen opgeworpen. Een deel daarvan wordt beantwoord, maar een ander deel niet.

De auteur is nog in de gelegenheid geweest om haar subject persoonlijk te spreken, ook al was zijn lichamelijke en geestelijke conditie toen niet zo goed meer. Mede op grond van die gesprekken presenteert zij hem als een priester-missionaris en lid van een religieuze congregatie met een wetenschappelijke belangstelling. De lezer kan echter het gevoel bekruipen dat dit vooral het zelfbeeld van Verheijen is en dat zijn doen en laten gedurende zijn missionaire loopbaan daar enigszins mee in tegenspraak waren. Was het missionaris-zijn voor Verheijen niet vooral een middel om zijn wetenschappelijke ambities te volgen? Die indruk wordt nog versterkt als we lezen dat Verheijen zijn zuiver pastorale taken vaak tegen heug en meug uitvoerde en klaagde over gebrek aan geld en tijd om zich aan zijn onderzoek te wijden. Hij lijkt ook bepaald geen missionaris te zijn geweest die dichtbij de inheemse bevolking stond. Hij bleef een afstandelijke observeerder. Merkwaardig is ook dat hij als missionaris de bevolking ‘vooruit’ wilde helpen, maar dat hij nauwelijks zijn teleurstelling kon verbergen toen de jongere generatie Florinezen de eigen taal en de oude tradities die hem zo na aan het hart lagen, achter zich liet om ‘moderne’ mensen te worden. Daar sluit de vraag bij aan hoe Verheijens religieus-zijn zich verhield tot zijn wetenschappelijke ambities. Als lid van een religieuze congregatie had hij bijvoorbeeld geloften van armoede en gehoorzaamheid afgelegd. De missionaire opdracht van zijn gemeenschap verlangde van hem dat hij zijn eigen wil en zijn eigen wensen daaraan ondergeschikt zou maken. Maar hoe valt daarmee Verheijens gekrenktheid te rijmen wanneer hij niet de

wetenschappelijke erkenning kreeg die hij verwachtte of wanneer hij van zijn bestuur een opdracht kreeg die hem niet zinde? Moet het feit dat Verheijen, in tegenstelling tot de meeste van zijn mede-missionarissen, geen baard droeg wellicht geïnterpreteerd worden als een onbewust teken van distantie ten opzichte van zijn religieuze en missionaire bestaan? Deze dubbelzinnigheden in het leven van Verheijen en in de verhouding tussen missie en wetenschap lost de auteur niet echt op.

Een tweede opmerking betreft de context van het werk van Verheijen. De auteur schrijft uitgebreid over diens taalkundige en etnografische werk, dat zeker verdienstelijk genoemd mag worden. Maar hij was natuurlijk niet de enige missionaris die in Azië, Afrika of Zuid-Amerika belangstelling aan de dag legde voor de taal, de gebruiken en bovenal de religieuze overtuigingen van de inheemse bevolking. Er wordt echter nauwelijks een poging ondernomen om het werk van Verheijen te vergelijken met, of een plaats te geven tussen, het werk van collega-missionarissen elders. Alleen Verheijens beroemde congregatiegenoten Wilhelm Schmidt SVD en de *Anthropos*-paters worden vermeld. Er wordt niet gerefereerd aan het monotheïsmedebat dat verschillende missionarissen en antropologen tot na de Tweede Wereldoorlog heeft gefascineerd. De Vlaamse franciscaanse missionaris en antropoloog Placied Tempels publiceerde in 1946, slecht een paar jaar vóór Verheijens *Het hoogste wezen* (1951), zijn geruchtmakende *Bantoe-filosofie* op basis van zijn ervaringen in de Belgische Congo. Tempels suggereerde dat sommige Afrikaanse volkeren in feite een monotheïstisch wereldbeeld hebben (een stelling die verwant is aan Verheijens conclusie over de Manggarai van Flores). Bijzonder was vooral dat Tempels probeerde het denken van Afrikaanse volkeren van binnenuit te doorgronden. Deze Vlaamse pater was zijn tijd vooruit met zijn opvatting dat het christendom zich aan de Afrikanen moest aanpassen en niet andersom de Afrikanen in het keurslijf van het westerse christendom moest persen (zoals de missionaire praktijk tot Vaticanum II in feite was). Evenmin maakt de auteur melding van de Nederlandse missionaris en antropoloog Jan Boelaars MSC, die jarenlang op Nieuw-Guinea onderzoek deed en daarover publiceerde. Haar betoog over het werk van Verheijen zou aan kracht hebben gewonnen als er een verband was gelegd met dergelijke discussies en met dergelijke collega's en tijdgenoten van Verheijen. Kortom: ik mis een wat beschouwelijker betoog over de plaats van het soort antropologen als Verheijen in de ontwikkeling van de niet-westerse antropologie. Ik denk dat ze een bepaalde fase in die ontwikkeling vertegenwoordigen maar zou daar wel meer van willen weten.

Tenslotte: als biografie is deze studie grotendeels gebaseerd op mondelinge bronnen, dat wil zeggen: op gesprekken met de betrokkene zelf. Een historicus verwacht dan een kritische reflectie op die bronnen en een toetsing met andere mondelinge bronnen én met schriftelijke bronnen. Dat gebeurt in dit proefschrift niet of nauwelijks. Er is bijvoorbeeld geen gebruik gemaakt van de interviewcollectie van het Katholiek Documentatie Centrum, waarin andere paters, broeders én zusters aan het woord zijn die in dezelfde periode als Verheijen op Flores werkzaam waren. Dat neemt echter niet weg, dat deze biografische studie een interessante inkijk biedt in de gelaagdheid en

complexiteit van de missionaire en religieuze roeping, aspecten die in historisch-antropologisch onderzoek naar het religieuze leven en de missie zeker aandacht verdienen.

José Eijt

Wallet, B., *Samen op Weg naar de protestantse kerk in Nederland. Het verhaal achter de vereniging* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2005, 388 blz., ISBN 90 239 0845 7); Koffeman, L. J., *Samengebracht. Documentatie rond het ontstaan van de Protestantse Kerk in Nederland*; (Zoetermeer: Boekencentrum, 2005, dvd + 215 blz., ISBN 90 239 1949 1).

Deze twee boeken verschenen anderhalf jaar nadat op 1 mei 2004 de fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden tot stand was gekomen. Koffeman heeft op verzoek van en in samenwerking met het moderamen van Protestantse Kerk in Nederland een aantal belangrijke documenten samengebracht, Wallet schreef 'het verhaal achter de vereniging', en ook dat gebeurde op verzoek van de kerk. Beiden waren indertijd betrokken bij dit Samen op Weg proces. Koffeman als kerkrechtdeskundige, Wallet als lid en voorzitter van de hervormde synode, ambtelijk secretaris van de Raad van Deputaten voor Samen op Weg en voorzitter van de Werkgroep Kerkorde van de SoW kerken.

Koffeman heeft getracht vooral 'die documenten samen te brengen die met elkaar kunnen laten zien wat de synodes, als de belangrijkste 'spelers' van het proces, en hun vertegenwoordigers in het bijzonder bezighield, en hoe het hen bezig hield.' Wat opvalt is de voorkeur voor stukken uit de meest recente jaren (2002-2004). Een verantwoording daarvan wordt niet gegeven. Maar ook in andere fasen van het SoW-proces zijn belangrijke documenten verschenen. Daarvan zijn er slechts drie, als bijlage, opgenomen. Me dunkt dat een bronnenverzameling van dit fusie-proces toch breder opgezet had mogen worden. De titel is te pretentius, het betreft enige documentatie, en dan vooral uit de laatste paar jaar. Overigens is aan dit boek een dvd toegevoegd, waarop verscheidene betrokkenen hun visie op de fusie weergeven. Terecht heet dit een *Document voor nu en later*. Het zal toekomstige historici zeker van nut zijn.

Tegelijkertijd met dit boek verscheen het 'verhaal achter de vereniging' van de hand van Barend Wallet. Hij wil vooral ingaan op de vraag waarom dit proces zo lang heeft geduurd en hoe het mogelijk is dat het met alle tegenwind niet geknakt is. Zijn diepste intentie is te laten zien dat dit veertigjarig fusieproces de moeite waard is geweest. Hij is een evangelist, de bringer van de blijde boodschap dat na meer dan 40 jaar onderhandelen de fusie tussen de kerken tot stand is gekomen.

Na de inleidende schets over het ontstaan van de kerk der Hervorming in Nederland en de scheuringen in de negentiende-eeuwse Nederlandse Hervormde Kerk begint Wallet zijn verhaal over de vereniging met een hoofdstuk over de voorzichtige gesprekken tussen hervormden en gereformeerden in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Het waren in die tijd vooral de gereformeerden die afwijzend stonden tegenover samenwerking met de hervormden. Slechts heel langzaam ontworstelden zij zich aan hun isolement. De gesprekken over samenwerking namen in intensiteit toe nadat in 1961 achttien